

Яновська О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА ТА ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ

Стаття присвячена дослідженню шляхів вдосконалення кримінально-правових механізмів захисту права на свободу слова та журналістської діяльності в Україні.

Ключові слова: свобода слова, свобода вираження поглядів, журналістська діяльність, розслідування злочинів проти журналістів, засоби масової інформації.

Статья посвящена исследованию путей совершенствования уголовно-правовых механизмов защиты права на свободу слова и журналистской деятельности в Украине.

Ключевые слова: свобода слова, свобода выражения мнений, журналистская деятельность, расследование преступлений против журналистов, средства массовой информации.

Право на вільне висловлення своїх поглядів і переконань є запорукою незалежності членів громадянського суспільства від держави, підпорядкованості держави громадянському суспільству. Очевидно, що без цього права суспільство не в змозі протистояти інформаційній експансії держави, відстояти власний погляд на події, які відбуваються. Свобода слова створює значну гарантію громадського контролю над державною владою.

Відповідно до ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) сенс вільного вираження поглядів – свобода

мати свою думку, отримувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Подібна норма є необхідною запорукою для розбудови демократії, створення плюралістичного суспільства. Згідно з частиною 1 ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Цією нормою фактично закріплюється два взаємопов'язаних права людини: а) право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; б) право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Захист зазначених прав, окрім іншого, забезпечується наявною адміністративною відповідальністю за порушення права на інформацію та права на звернення (ст. 212–3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП)).

Рівень визначення, реалізації і захисту прав людини в країні відображає ступінь розвитку країни в цілому, її соціальну та демократичну спрямованість, гуманістичне ставлення до найвищої соціальної цінності – людини. Саме тому обмеження вказаного права завжди зосереджує на собі увагу суспільства. Це питання є актуальним ще й тому, що Україна обрала курс на вступ до Європейського Союзу, у якому захист права на свободу думки і слова перебуває на високому рівні.

Так, в Декларації Комітету міністрів про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіа учасників, прийнятій Комітетом міністрів 30 квітня 2014 року на 1198-му засіданні постійних представників міністрів Ради Європи, відмічається, що «журналістів та інших медіа учасників в Європі все більше переслідують, залякують, позбавляють свободи, нападають фізично й навіть убивають через їхню розслідувальну роботу, погляди чи репортажі. Ці порушення та злочини часто супроводжуються недостатніми зусиллями притягнути винних до відповідальності з боку державних органів, що призводить до культури безкарності» [1]. При цьому важливо пам'ятати, що викорінення безкарності – важливе зобов'язання Держав-учасниць Ради Європи у питаннях правосуддя для жертв, стримуючий фактор для майбутніх порушень прав людини та підтримка верховенства права й довіри громадськості до судової системи [2].

Також у Рекомендації CM/REC (2016)4 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіа учасників, ухваленої Комітетом міністрів Ради

Європи 13 квітня 2016 року на 1253-му засіданні постійних представників міністрів, звертається увага на те, що законодавство, яке визнає злочином насильство щодо журналістів, необхідно підкріплювати системою, що забезпечить його застосування, і механізмами компенсації постраждалим (та їхнім сім'ям). При цьому розслідування вбивств, нападів і жорстокого поводження повинні відповідати вимогам ефективності, адекватності, обґрунтованості, неупередженості, незалежності, невідкладності громадського контролю. Підкреслюється, що напади на журналістів та інших учасників медіа, їх залякування неминуче призводять до важкого ефекту стримування свободи вираження поглядів, і цей ефект посилюється, якщо збільшення випадків нападів і залякувань супроводжується поширенням правової безкарності правопорушників. Поширення правової безкарності є показником системних порушень прав людини [3].

Стаття 10 Конвенції визначає один з основоположних принципів демократичного суспільства: свобода вираження поглядів, гарантована пунктом 1 ст. 10, становить одну з основних підвалин демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної особи. За умови додержання пункту 2, свобода вираження поглядів стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», які отримані належним чином або розглядаються як необразливі чи незначні, а й тих, що викликають образи, обурення або неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе. Так, в справі «De Haas and Gijssels v. Belgium» Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) прийняв рішення від 24 лютого 1997 року, в якому зазначив, що свобода вираження поглядів застосовується не лише до «інформації» чи «ідей», які схвально сприймаються чи розглядаються як необразливі або викликають байдужість, але й до таких, що ображають, шокують або

бентежать державу чи будь-яку частину громади, ... слід пам'ятати, що ст. 10 захищає не тільки зміст виражених ідей та інформації, але також і форму, у якій вони доносяться [4]. Обмеження свободи вираження поглядів повинні зазнавати прискіпливого аналізу і мати переконливе обґрунтування: Суд нагадує, що відповідно до п. 2 ст. 10 Конвенції сфера для обмеження політичних висловлювань чи дебатів щодо питань, які становлять загальний інтерес, є дуже малою [5].

Практика застосування Конвенції свідчить, що, розглядаючи справи відповідно до ст. 10 Конвенції, ЄСПЛ завжди розглядає спірні питання щодо обмеження свободи вираження поглядів через призму суспільного інтересу. Зокрема, особливу увагу необхідно приділити наступним справам: «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, «Таммер проти Естонії», Фон Ганновер (Принцеса Ганноверська) проти Німеччини та ін. Як зазначається багатьма експертами, саме ці справи є основоположними у процесі надання інформації статусу такої, що має суспільний інтерес [6].

Варто також згадати і постанову ЄСПЛ у справі Отегі Мондрагон проти Іспанії «Otegi Mondragon v. Spain» від 15 березня 2011 р., в якій вказується, що у випадку ведення публічної дискусії, що має суспільний інтерес, межі свободи розсуду, яку мала влада при оцінці необхідності призначення покарання за певні висловлювання, були особливо вузькими [7]. Зокрема, в рішенні від 26 лютого 2009 року по справі «Кудешкіна проти Росії» ЄСПЛ окремо зазначив, що питання, які стосуються функціонування системи правосуддя, є питаннями, що викликають інтерес громадськості, обговорення яких вимагає захисту з боку ст. 10 Конвенції. У демократичному суспільстві завжди повинна зберігатися можливість відкритого обговорення подібних тем [8].

На думку ЄСПЛ, слід уважно розрізняти факти та оціночні судження.

Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна. Що ж стосується оціночних суджень, що вимогу неможливо виконати, і вона є порушенням самої свободи поглядів, яка є основною складовою права, гарантованого ст. 10 Конвенції [9]. У зв'язку з цим Суд повторює, що вимогу доведення правдивості оціночного судження виконати неможливо, отже, ця вимога порушує свободу вираження думки як таку, а вона є основною складовою права, гарантованого ст. 10 Конвенції [10].

Доречним буде згадати тлумачення ЄСПЛ поняття «погляди»: – «внутрішня» думка особи, тобто не нав'язування державою індивідууму будь-якого способу мислення; – інформація та ідеї, що становлять громадський інтерес (рішення у справі ««Інформаціонерфайн Лентія» та інші проти Австрії» (Informationsverein Lentia and others v. Austria) від 24 листопада 1993 р.); – участь у дискусії стосовно проблем, що становлять загальний інтерес (рішення у справі «Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії» (Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway) від 20 травня 1999 р.), в т.ч. публікації про дії поліції, неупередженості судів, державну політику, зокрема, щодо охорони здоров'я чи житла, також критичні висловлювання на адресу політиків (рішення у справах Лінгенса (Lingens v. Austria) від 8 липня 1986 р.; ««Українська Прес-Група» проти України» (Ukrainian Media Group v. Ukraine) від 29 березня 2005 р.); – мистецькі твори та вистави (рішення у справі «Інститут Отто Племінгера проти Австрії» (Otto-Preminger-Institut v. Austria) від 20 вересня 1994 р.); – інформація комерційного характеру (рішення у справі «Маркт Інтерн Верлаг ГмбН та Клаус Беерманн проти Німеччини» (Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany) від 20 листопада 1989 р.), в т.ч. рекламні оголошення (рішення у справі ««Гроппера радіо АГ» та інші проти Швейцарії» (Groppera Radio AG and Others v. Switzerland) від 28 березня

1990 р.) та інші, в т. ч. шокуючі погляди та ідеї [11, с. 93].

Право на свободу слова тісно пов'язане з професійною журналістською діяльністю, під якою слід розуміти систематичну діяльність особи щодо збирання, одержання, створення, поширення, зберігання або іншого використання інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. В Україні захист журналістської діяльності забезпечується наявною кримінальною відповідальністю за: а) перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 Кримінального кодексу України (далі – КК України)) та б) погрозу або насильство щодо журналіста (ст. 345–1 КК України), умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347–1 КК України), посягання на життя журналіста (ст. 348–1 КК України), захоплення журналіста як заручника (ст. 349–1 КК України).

Варто звернути увагу на те, що ч. 1 ст. 171 КК України за своєю об'єктивною стороною (незаконна відмова у доступі журналіста до інформації) частково співпадає із ч. 2 ст. 212–3 КпАП. В цій частині спостерігається нерівномірний захист права на отримання інформації для представників окремих професійних груп. Так, відповідно до ч. 5 ст. 212–3 КпАП неправомірна відмова в наданні інформації, несвочасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тягне настання лише адміністративної відповідальності. В той час як незаконна відмова у доступі журналіста до інформації відповідно до ч. 1 ст. 171 КК тягне настання вже кримінальної відповідальності. Саме тому вважаємо доцільним доповнити ч. 5 ст. 212–3 КпАП словами

«неправомірна відмова в наданні інформації, несвочасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на запит журналіста», що запровадить настання адміністративної відповідальності за порушення права журналіста на отримання інформації. Декриміналізація даного діяння сприятиме пришвидшенню притягнення винних до відповідальності та слугуватиме превенцією майбутніх порушень прав журналістів.

Також ч. 1 ст. 171 КК України за своєю об'єктивною стороною (незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а так само будь-яке інше умисне перешкодження здійсненню журналістом законної професійної діяльності) частково співпадає з ч. 2 цієї ж норми. Фактично ч. 1 ст. 171 КК України містить невичерпний перелік можливих форм впливу на журналіста з метою перешкодження виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю, відповідальність за які міститься в ч. 2 ст. 171 КК України. Таким чином, відбувається нормативне дублювання та створюється штучна колізія між різними частинами однієї і тієї самої норми Кримінального кодексу України, що обумовлює необхідність виключення ч. 1 ст. 171 КК України.

Крім того, ст. 171 КК України розташована в КК України в розділі, що передбачає відповідальність за злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V). Водночас, інші норми, що захищають права журналістів, знаходяться у розділі XV КК України, який об'єднує злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та зло-

чини проти журналістів. Саме в цьому розділі також передбачено норми, що визначають відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК України), втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК України), перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК України). Порівняння об'єктивних сторін цих злочинів і ст. 171 КК України дає підстави для висновку, що ці кримінальні правопорушення є схожими за родовою ознакою, адже передбачають настання відповідальності за вплив на особу з метою перешкоджання її професійній або громадській діяльності. Перенесення ст. 171 КК України до розділу XV КК, який об'єднує злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів, відповідатиме характеру даного кримінального правопорушення.

Крім недоліків нормативного врегулювання відповідальності за порушення права на свободу слова та за правопорушення, скоєні проти журналістів, існує ціла низка проблем процесуального, організаційного та методичного забезпечення належного рівня ефективності боротьби з правопорушеннями в цій сфері суспільних відносин.

Наприклад, у Методичних рекомендаціях працівникам слідчих органів рекомендується при зверненні особи із заявою про скоєння щодо неї злочину, передбаченого ст. 171 КК України (Перешкоджання журналістській діяльності), насамперед, попереджати її під особистий підпис про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину [12, с. 64]. Пояснюється така рекомендація тим, що «...слідчому необхідно врахувати певний суб'єктивний фактор, який надає можливість журналістам розцінювати будь-які висловлювання на свою адресу як «утиски свободи слова» [13].

На наш погляд, така презумпція підозри щодо повідомлення журналістами неправдивої інформації носить дискримінаційний характер і суттєво впливає на вмотивованість працівників правоохоронних органів здійснювати розслідування правопорушень, вчинених відносно журналістів та їх професійної діяльності.

Можливо саме цим, в тому числі, й можна пояснити таку сумну статистику: за період з 2012 року до середини 2017 року обвинувачення були офіційно пред'явлені (тобто «справи передані до суду») в кількості, меншій за 10% від загального числа зареєстрованих правопорушень стосовно журналістів. Близько 55% з цих справ були припинені або закриті слідчими більш-менш у прискореному порядку; тоді як щодо 34% зареєстрованих інцидентів ведеться слідство, часто з поки що невстановленими правопорушниками [14, с. 6].

Генеральною прокуратурою також були розроблені відповідні методичні рекомендації, що стосуються особливостей кримінального розслідування злочинів проти журналістів. Однак, варто відмітити певну неузгодженість методичних рекомендацій щодо особливостей здійснення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях за фактами перешкоджання професійній діяльності журналістів, розроблених Національною академією внутрішніх справ України, якими керуються слідчі органи, та тих методичних рекомендацій, які розроблялись в Генеральній прокуратурі і які є керівними для працівників органів прокуратури.

Така ситуація обумовлює, на наш погляд, необхідність узгодження між собою методичних рекомендацій, затверджених Національною поліцією України та Генеральною прокуратурою України. Також необхідно привести текст цих рекомендацій у відповідність до міжнародних стандартів у сфері свободи слова, захисту права особи на доступ до інформації та захисту журналістської діяльності.

Доцільним було б визначення в методичних рекомендаціях вказаних в ч. 1 ст. 171 КК діянь (незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності) як окремих форм впливу на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю. Крім того, надзвичайно корисним було б визначення в методичних рекомендаціях уніфікованого процесуального порядку отримання від журналістів матеріалів, що можуть бути використані як докази (документів, аудіо-, відеоматеріалів).

Очевидно, що захист права на свободу слова в цілому та журналістської діяльності зокрема потребує надання по-

терпілим висококваліфікованої правової допомоги. Однак, досить часто журналісти опиняються в ситуації правового вакууму і неспроможності захистити свої права саме в зв'язку із неможливістю отримати належну правову допомогу. В зв'язку з цим нагальним питанням є проведення координаційних зустрічей між представниками журналістських кіл, спілок і громадських організацій з Координаційним центром з надання безоплатної правової допомоги з метою налагодження механізму надання постраждалим журналістам професійної правової допомоги.

Таким чином, можна зробити висновки про необхідність запровадження цілого комплексу заходів нормативного, організаційного та методичного характеру, які б забезпечували належний рівень захисту права на свободу слова та на здійснення журналістської діяльності в Україні. Адже посилення загрози свободі вираження поглядів в суспільстві свідчатиме про порушення прав людини та про недотримання принципу верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація Комітету міністрів Ради Європи від 30 квітня 2014 року про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіа учасників. Безпека журналістів: збірник документів Ради Європи. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2017. С. 26–28.
2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо викорінення безкарності за серйозні порушення прав людини, прийняті 30 березня 2011 р. Безпека журналістів: збірник документів Ради Європи. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2017. С. 27.
3. Рекомендація CM/REC (2016) 4 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіа учасників від 13 квітня 2016 року. Безпека журналістів: збірник документів Ради Європи. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2017. С. 6–21.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «DE HAAS AND GIJSELS v. BELGIUM» від 24 лютого 1997 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117714>
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Сюрек проти Туреччини» (Sürek v. Turkey) від 08.07.1999. URL: http://www.iidh.ed.cr/comunidades/libertadexpresion/docs/le_europeo/surek%20no%201%20batj%20vs%20turkey.htm
6. Практика Європейського суду з прав людини: рішення, коментарі. Інформаційний бюлетень. 2002. № 4. С. 186.
7. Постанова ЄСПЛ у справі Отегі Мондрагон проти Іспанії «Otegi Mondragon v. Spain» від 15.3.2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117512>
8. Постанова ЄСПЛ у справі Кудешкіна проти Росії від 26 лютого 2009 року. URL: http://www.mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice12/
9. Рішення у справі «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria) від 8 липня 1986 р. URL: http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Fwww.oas.org%2Fen%2Fiachr%2Fexpression%2Fdocs%2Fjurisprudence%2Feuropean%2FCASE_OF_LINGENS_v_AUSTRIA.doc

10. Рішення ЄСПЛ від 29 травня 2005 року у справі «Українська прес-група» проти України» (Ukrainian Media Group v. Ukraine). Офіційний вісник України. 2006. № 7. Ст. 409.
11. *Фулей Т. І.* Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 128 с.
12. *Чернявський С. С., Опришко Л. В., Тутко А. В.* та ін. Протидія перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 128 с.
13. *Мацола А. А., Ступник Я. В.* Розслідування перешкоджання законній професійній діяльності журналістів: монографія. Ужгород: Гельветика, 2016. 192 с.
14. *Павлі Д.* Аналіз окремих положень Кримінального кодексу України щодо злочинів проти працівників засобів масової інформації. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2017. 34 с.

Ianovska O. Right to freedom of expression and journalistic activity in Ukraine: to improve criminal-law protection mechanisms

The article is devoted to the study of ways to improve the criminal law mechanisms for protecting the right to freedom of expression and journalism in Ukraine. The author notes that the right to freely express their views and beliefs is a guarantee of the independence of members of civil society of the state, the subordination of the state to civil society. Obviously, without this right, society is not able to withstand the information expansion of the state, to defend their own views on the events that take place. Freedom of speech creates a significant guarantee of public control over state power.

The author draws attention to the fact that in addition to the shortcomings of the normative regulation of liability for violation of the right to freedom of speech and for violations of the law against journalists, there are a number of problems of procedural, organizational and methodological provision of an adequate level of effectiveness of the fight against offenses in this area of public relations. Decriminalizing certain minor forms of interference with the access of journalists to information will accelerate the prosecution of offenders and serve to prevent future violations of journalists' rights. An important author believes it is necessary to harmonize among themselves methodological recommendations for investigating crimes against journalists, approved by the National Police of Ukraine and the Prosecutor General's Office of Ukraine. It is also necessary to bring the text of these recommendations in line with international standards in the field of freedom of speech, the protection of the right of the person to access information and protection of journalistic activities. The urgent issue is the holding of coordination meetings between representatives of journalists' circles, unions and public organizations with the Coordination center for providing free legal aid in order to establish a mechanism for providing professional legal aid to the victims of the crime.

Keywords: *freedom of speech, freedom of expression, journalistic activity, investigation of crimes against journalists, mass media.*

Стаття надійшла до редакції журналу 21.10.2017 р.